

ДО ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ФОНДОВОЇ ЗБІРКИ ЗОКМ ПЕРІОДУ XVII – XVIII СТ.

Публікації знахідок доби козацтва співробітниками краєзнавчих музеїв Полтави [1, с. 10], Херсону [2, с. 68], Маріуполю [3, с. 49, 50] додають вагомий внесок до створення узагальненої наукової бази, стосовно таких пам'яток як клейноди. Різноманітним є шлях надходження реліквій до музейних збірок, це наслідок археологічних досліджень, випадкові знахідки, але існував ще один напрямок поповнення фондів колекцій. Так, під час Другої світової війни, музеї України були зруйновані та спустошені, незважаючи на те, що «...з початком війни гостро постало питання про екстрений вивіз з прифронтових районів країни у глибокий тил історичних і культурних цінностей. За вказівкою Ради по евакуації був складений загальний план евакуації музеїв СРСР. Керівництво евакуацією музеїв обласного та районного значення покладалося на музейні відділи народної освіти, управління в справах мистецтв» [4, с. 322]. Ці міри не вдалося реалізувати в повному обсязі, війна диктувала свої правила, більшість фондів збірок зазнали знищення. Тому, в повоєнний час, за наказом Міністерства культури, музеї одержували комплекси матеріалів, які не належали їм до війни, походили з інших територій і лише давали можливість ілюструвати історію краю. Як приклад, можна навести надходження великої групи експонатів у 1947 р. з Одеського музею Західного та Східного мистецтва до Херсонського історико-археологічного музею. То були гармати, шаблі, рушниці, з козацьких клейнодів – золочена гравійована булава, які невдовзі зайняли місце в експозиції, присвяченій історії українського козацтва на Херсонщині [2, с. 70].

Під час другої світової війни не обминула доля руйнації і Запорізький краєзнавчий музей: «Великая Отечественная война вписала в историю музея еще одну трагическую страницу. Часть музейных экспонатов погибла при эвакуации, попал под бомбежку, остальные утрачены во время гитлеровской оккупации города» [5, с. 6]. Як свідчать документи, єдиними експонатами, що випадково збереглися з довоєнної колекції музею, є дві чавунні гармати XVIII ст. [6, с. 51]. Відновлення роботи музею та поповнення фондової колекції супроводжувалося такими перешкодами, як відсутність свого приміщення в м. Запоріжжі. З цього приводу, на шпальтах газети «Большевик Запорожья» у 1948 році підіймалося питання: «Если спросить у руководителей областного отдела культурно-просветительных организаций, существует ли у нас областной историко-краеведческий музей, они не задумываясь ответят, что существует. На самом деле музей только числится существующим. Ни какой работы он проводить не может. Одно время, как и положено всякому областному музею он находился в областном центре – г. Запорожье. Но затем помещение музея кому-то понадобилось для других целей, а музей решили переселить в г. Мелитополь. Никто не побеспокоился о том, будет ли в Мелитополе музей иметь условия для работы, есть ли там для него помещение. И вот более двух лет Запорожский историко-краеведческий музей на правах пасынка ютится в одной комнатке Мелитопольского городского краеведческого музея, в одном углу которой недвижимо лежат сложенные экспонаты, а в другом располагается штат сотрудников... Пора возвратить музей из изгнания и создать ему надлежащие условия для работы в областном центре» [7, с. 2].

Але незважаючи на труднощі, на початку 60-х років фонди музею нараховували вже біля 15 тисяч експонатів [5, с. 7]. Як і до Херсонського музею, тільки у 1961 році, згідно з розпорядженням №-192 Міністерства культури УРСР від 25 червня 1960 року [8] Львівським державним республіканським історичним музеєм були передані на постійне зберігання до Запорізького обласного краєзнавчого музею гетьманська булава та полков-

ничий пернач (рис. 1), які не належали до довоєнної колекції музею. Козацькі клейноди експонуються в залі «Наш край в XV – XVIII століттях».

Згідно класифікації «булава – ударное оружие с металлической шаровидной боевой частью – яблоком и короткой рукоятью. В XVII – XVIII вв. была символом власти» [9, с. 16]. «Пернач – ударное оружие с металлической боевой частью, образованной вертикальными треугольными или фигурными перьями. Рукоять деревянная или металлическая. В XVII – XVIII вв. пернач был символом воинской власти» [9, с. 19].

Зброя XV – XVIII століть на Україні цікава як джерело і для вивчення історії мистецтва, головним чином прикладного. Естетичні потреби народу спонукали прикрашати зброю в дусі художніх смаків свого часу. Прикраси на кращих зразках зброї та військового спорядження робились видатними майстрами-художниками і вражають високою художньою досконалістю. Завдяки торговельним зв'язкам і великій кількості трофейної зброї на Україні поширюється східний стиль. Найбільшими центрами виробництва художньої зброї були Київ і Львів, де з виготовленням її пов'язане золотарство. Львів славився виробництвом художніх коштовних оправ шабель, щитів, колчанів, місюр, булав, шестоперів тощо [10, с. 277].

Фото В.Лінікова

Рис. 1

Складовими частинами булави (інвентарні номери – КВ. №-6864, Оп. №-398) (рис. 2) є стрижень-держак та наверхня (голівка, яблуко, куля), виготовлені вони із заліза і мають загальну довжину 57 см. Держак круглий в перетині, його довжина дорівнює 47 см, діаметр нижньої частини – 2,5 см, верхньої – 2 см. Висота наверхня – 10 см, діаметр – 7 см. Вертикальні виступи поділяють поле грушовидної голівки на вісім частин, прикрашених зображеннями козацьких атрибутів. Кожна з частин має свій неповторний різноманітний малюнок, таушований золотом. Особливістю малюнків є те, що на кожному є зображення Сатира: «В греческой мифологии сатирами назывались демоны плодородия. Изображались они длинноволосыми, бородатыми, с рожками или лошадиными ушами,

однако торс или голова у них были человеческие» [11, с. 415].

Надаємо детальний перелік предметів — козацьких регалій, які розташовані на кожній із восьми частин зверху-донизу та які утворюють загальний малюнок зброї:

- дві сурми, щит, два списа, два прапорця, сагайдак, лук, стріли, дві шаблі. На голові Сатира ріжки, два маленьких і два великих;
- одна шабля, щит, два списа, два прапорця, дві шаблі, дві сокири, два прапорця. Ріжки Сатира стирчать у різні боки;
- дві сурми, щит, два списа, два прапорця, лук, сагайдак, дві шаблі. Ріжки увігнуті усередину;
- два щита, литаври, два прапорця — стрічки, два прапорця, барабан. Один ріжок на голові Сатира посередині;
- два кинджала, щит, два прапорця, дві шаблі, дві сурми. На місці зображення Сатира — ум'ятина;
- два щита, два прапорця, барабан, булава, пернач, литаври, два прапорця — стрічки. Ріжки на голові Сатира вбік, вуха стирчать, обличчя видовжене.
- два списа, два щита, два прапорця, дві шаблі, дві сокири, два прапорця. Ріжки вбік, вуха вниз;
- два кинджала, два прапорця, дві шаблі, два прапорця, булава, пернач, литаври. На голові Сатира знаходиться один ріг, вуха мають заокруглену форму.

Пернач (інвентарні номери — КВ. №-6865, Оп. №-399) (рис. 3) являє собою палицю з голівкою із шістьох пер. Загальна довжина зброї 58,5 см: на держак припадає 44,5 см, його діаметр — 2,5 см, голівка має висоту 14 см, діаметр — 9 см. Для виготовлення зброї використано метал та дерево, для оздоблення — таушування золотом й сріблом, гравірування. Держак пернача дерев'яний, укріплений та оздоблений металевією проволокою

Фото В. Лінікова

Рис. 3

з гравійованим візерунком, металевими накладними зубчастими пластинами з таушованим рослинним орнаментом, рельєфні визолочені кільця відокремлюють голівку, держак, руків'я. До пазів металевіого циліндру увігнані пера з шириною від 1,5 см до 3 см, візерунок оздоблення аналогічний візерунку держака. Поміж пер — орнамент у вигляді дрібних трилисників. Голівку вивершує набалдашник, який має висоту 2,5 см.

Таким чином, експонати з колекції Запорізького краєзнавчого музею відносяться до зброї ударного типу, які на період XVII — XVIII століть, виступають як атрибути влади та являються зовнішнім показником військових триумфів своїх володарів. Булава та пернач, які оздоблені золотом та сріблом, без сумніву належали козацькій верхівці, але шлях надходження експонатів до музейної колекції Запорізького краєзнавчого музею не дає нам змоги зробити остаточних висновків, щодо автентичності

Фото В. Лінікова

Рис. 2

військових знаків, також не маємо можливості реконструювати історичне буття регалій. Наявні результати досліджень констатують наступні висновки: ці унікальні пам'ятки хронологічно відносяться до перебігу історичних подій в Україні XVII – XVIII століть, є цікавими зразками військового та прикладного мистецтва, у них була своя доля, вони були свідками епохальних віх в історії українського народу. Існуючий в повоєнний час спосіб поповнення фондів колекцій, тобто передача експонатів з других музеїв, збагатила колекцію козацьких старожитностей Запорізького краєзнавчого музею і дала змогу ілюструвати славні сторінки історії нашого краю періоду XVII – XVIII століть.

Література та джерела

1. Пам'ятки козацької слави у зібранні Полтавського краєзнавчого музею. Каталог виставки. / Укладачі В.О. Мокляк, О.Б. Супруненко. – Полтава, 1991. – 8 с.
2. Чорна К. Козацькі старожитності у Херсонському краєзнавчому музеї. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 2000. – Вип. 9. – С. 68 – 71.
3. Кучугура Л. Рідкісна знахідка козацької булави у Північному Приазов'ї. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 2002. – Вип. 11. – С. 49 – 52.
4. Кот С.І. Нові документи про долю культурних цінностей, переданих з музеїв РСФСР на Україну. // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 2: Український археографічний збірник. – К., 1993. – Т. 5. – С. 321 – 334.
5. Архипова Л.Н. Запорожский областной краеведческий музей: прошлое и настоящее. // Музейний вісник. – Запоріжжя, 2001. – Вип. 1. – С. 4 – 8.
6. Шаповалов Г.І. Про дві корабельні гармати з довоєнної колекції Запорізького краєзнавчого музею. // Музейний вісник. – Запоріжжя, 2001. – Вип. 1. – С. 51 – 55.
7. Музей в изгнании. // Большевик Запорожья. – 28 февраля, 1948 г.
8. Фонди ЗОКМ: Акт прийому – здачі №-1359 від 6 липня 1961 р.
9. Кулинский А.Н. Русское холодное оружие XVIII – XX вв.: Определитель. – СПб., ТПГ Атлант, 2001. – Т. I. – 384 с.
10. Сидоренко В.О. Зброєзнавство як спеціальна історична дисципліна. // Історичні джерела та їх використання. – К., 1986 – Вип. 2. – 288 с.
11. Мифы народов мира. Энциклопедия. Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – 719 с.

Мірущенко О.П.

ЗАПОРОЗЬКІ ІМПОРТЕРИ НА ПЕРЕВОЛОЧЕНСЬКІЙ ТА КРЕМЕНЧУЦЬКІЙ МИТНИЦЯХ У 60-Х РР. XVIII СТ.

Проблема розвитку торгівлі у Запорозьких Вольностях не нова. У різні часи її підіймали у своїх працях чимало українських істориків. Висвітлювались і різні аспекти торговельної політики, зокрема митна реформа 1753 – 1754 років, після якої Запорожжя опинилося за межами митних кордонів Російської імперії. Після кількох років переговорів Кіш домігся того, щоб товари, які везли безпосередньо в Січ звільнялись від мита.

Справа 126 Архіву коша містить корпус документів, що висвітлюють проходження купців з товарами, які везли у Січ через Переволоченську та Кременчуцьку митниці [1, спр. 126]. Про те, що товар продавали безпосередньо в Січі, а не везли за кордон, видавали відповідні свідоцтва та ярлики. Серед цього товару були тканини, одяг, продовольство, метал, галантерейні вироби, канцелярські товари та ін. Характер та кількість товарів, які везли через ці митниці буде предметом наступних публікацій автора. У даній